

بررسی فقهی و حقوقی تنزیل اسناد تجاری

صدیقه هجینی نژاد^۱

عباس قاسمی حامد^۲

عباس عرب مازار^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۱/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱/۲۸

چکیده

تعاملات اقتصادی ایجاد می نماید که اسناد تجاری مورد تنزیل قرار گیرد، لکن صحت تنزیل اسناد از دیدگاه فقهی از گذشته تاکنون مطرح بوده است در این نوشتار تنزیل اسناد تجاری از منظر فقهی مورد بررسی قرار گرفته و پلاشکال بودن آن استنباط می گردد. همین طور تنزیل بروات وصولی و اعتبارات اسنادی مورد بررسی قرار گرفته و در قالب خرید دین به عنوان یک خدمت ویژه به مشتریان خوش حساب مطرح می شود.

واژگان کلیدی : تنزیل - خرید دین - بروات وصولی و اعتبارات اسنادی

طبقه بندي JEL: G31, G38

۱. کارشناسی ارشد حقوق خصوصی گروه حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی واحد علوم و تحقیقات
دانشگاه آزاد اسلامی تهران ایران
hajini12@gmail.com

۲. رئیس دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
۳. دانشیار گروه اقتصاد دانشگاه شهید بهشتی
ab_arabmazar@sbu.ac.ir

۱- تنزیل از دیدگاه فقه

با توجه به اینکه در تنزیل آنچه مورد مطالعه قرار می‌گیرد بدهی‌ای است که در واقع پول می‌باشد و این پول در مقابل پول دیگری خریداری می‌شود لذا ممکن است شبهه ربا مطرح شود به منظور بررسی فقهی این موضوع نظر مشهور فقها در گفتار اول و نظر غیر مشهور در گفتار دوم بیان خواهد شد.

۱-۱- نظر مشهور فقها

با توجه به اینکه در تنزیل علی‌الاصول فروش بدهی به کمتر از ارزش اسمی صورت می‌گیرد لذا این بحث مطرح است که بعد از فروش بدهی، وظیفه بدھکار در قبال خریدار بدهی چیست؟ و چه میزان از بدهی را باید به او پردازد برخی بر این باورند که همه مبلغ را باید پردازد و عدهای نیز معتقدند تنها باید به میزان ثمن دریافتی پردازد. (بهاری‌قراملکی، ۱۳۹۲، ص ۱۳۷)

نظر به اینکه در دیدگاه مشهور فقهای اهل سنت، فروش بدهی به شخص ثالث مجاز نمی‌باشد لذا این بحث تنها بر اساس دیدگاه فقهای شیعه قابلیت طرح دارد. در فقه شیعه دو دیدگاه در این مساله وجود دارد که مشهور لزوم پرداخت تمام بدهی را پذیرفته و تعداد محدودی از فقها پرداخت بدهی را تنها به میزان ثمن لازم دانسته اند چون انعقاد قرارداد بيع به نحو صحیح موجب می‌شود عوضین به طور کامل به طرفین منتقل گردد و منتقل نشدن بخشی از مبيع مخالف با صحت بيع بوده و قابل پذیرش نیست. (قدس اردبیلی، ۱۴۰۳ق، ص ۹۴) بر این اساس بر بدھکار است که تمام بدهی را به مشتری تحويل داده و به این طریق ذمه خود را خالی گرداند. این بحث در رساله‌های عملی و متون فقهی معاصر با عنوانی چون «احکام چک و سفته»، «فروش سفته»، «الكمبیلات» یا «جسم الکمپیلات» مطرح شده است که منظور از کمبیاله همان سفته و یا به طور مطلق اسناد تجاری یا اسناد بدهی می‌باشد. (موسوی خمینی ۱۴۱۶ق، ص ۵۵)

با نگاه اجمالی به سخن فقیهان شیعه در رابطه معاملی نتیجه می‌گیریم که مشهور بر این باور هستند که رابطه معاملی تنها در کالاهای مکیل و موزون محقق است و در کالاهای شمارشی وارد نیست و با توجه به اینکه پول هم از کالاهای شمارشی به حساب می‌آید لذا فروش آن به مثل خود به کمتر یا زیادتر اشکالی نخواهد داشت. لکن برخی از فقیهان از جمله محمد بن بلعید بوطیبی فروش بدهی به هم جنس خود را ربا می‌دانند. (بوتیبی ۲۰۰۶، ص ۳۴۲)

مرحوم شهید صدر تنزیل را بر اساس قرارداد فروش بدهی ممنوع دانسته است لکن ایشان بر این باور هستند که تنزیل در عملیات بانکی جائز می‌باشد و دو شیوه برای تنزیل پیشنهاد داده‌اند: (صدر ۱۴۰۱ق، ص ۱۵۷-۱۶۰)

الف) استفاده از عناوین حقوقی قرض و حواله

به این صورت که بانک به طلبکار اصلی مبلغی را قرض می‌دهد که این مبلغ از مقدار بدھی کمتر است و او نیز بانک را به بدھکار خودش که اسناد بدھی، حاکی از بدھکار بودن او می‌نماید حواله می‌دهد و طلبکار نیز متعهد می‌شود که در صورت نکول بدھکار رأساً بدھی را بپردازد.

ب) استفاده از عناوین حقوقی قرض و کالت

در این روش بانک قرضی را به مبلغی کمتر از مبلغ بدھی به طلبکار اصلی می‌دهد و او نیز بانک را در تحويل گرفتن بدھی از بدھکار وکیل خود قرار می‌دهد.

سوال اصلی که در این دیدگاه وجود دارد این است که در تنزیل بر اساس فروش بدھی، مابهالتفاوت ثمن و اصل بدھی، سودی است که بانک از این عملیات بدبست می‌آورد در صورتی که در حواله، بانک نمی‌تواند بیش از مقدار قرضی که به طلبکار اصلی داده است تحصیل نماید و مقدار زاید بر قرض را باید به طلبکار اصلی بازگرداند.

در وکالت نیز همین حالت وجود دارد و بانک نمی‌تواند بدھی را که به نمایندگی از طلبکار تحويل گرفته برای خود در نظر بگیرد و باید به طلبکار مسترد نماید.

فقهاء بر این باورند که هزینه‌های لازمه قرض بر عهده قرض گیرنده بوده و بانک در قبال کارهای که انجام داده است از کسی که اوراق تجاری را تنزیل نموده است اجرت دریافت نماید و در وکالت نیز مقدار تفاوت قرض بانک به طلبکار و طلب بانک از بدھکار تحت عنوان اجرت وکالت جبران شود.

مرحوم شهید صدر در ارزیابی دو شیوه پیشنهادی خود به این نتیجه می‌رسد که شیوه دوم کارآمد تر از شیوه اول بوده و به مقاصد بانک نزدیک تر است.

بنابراین مشهور فقهاء بر این باور هستند که خریدار بدھی مالک تمام بدھی شده و بدھکار باید تمام آن را به وی بپردازد.

۱-۲-نظر غیر مشهور فقهاء

عده ای از فقهاء از جمله مرحوم شیخ طوسی به استناد دو روایت ذیل معتقد هستند که بدھکار باید به همان مقدار بدھی که از طلبکار خریده است پرداخت نماید. (طوسی ۴۱۰۷ق، ص ۱۸۹)

روایت اول : نقل از محمد بن فضیل

ابن حمزه می‌گوید : از امام باقر علیه السلام درباره مردی سوال کردم که شخصی به او بدھکار بوده و نفر سوم این بدھی را از آن مرد در مقابل متعاعی خریداری می‌کند و سپس به سوی بدھکار

حرکت کرده و به او می‌گوید: من آنچه را که بر ذمه ات داری خریداری کرده ام و تو آن را به من تحویل بده در این فرض پرداخت بدهی به مشتری چگونه باید باشد؟
حضرت در پاسخ به این پرسش فرمودند: بدھکار مالی را به مشتری می‌پردازد که با آن بدهی را از طلبکار خریده است.

روایت دوم: نقل از محمد بن فضیل

از امام رضا علیه السلام در مورد مردی سوال کردم که طلب یک نفر را از او خریداری نموده و سپس نزد بدھکار رفته و از او درخواست می‌کند که بدهی را که بر ذمه دارد به او پرداخت نماید، حال پرداخت بدهی به مشتری چگونه باید باشد؟

حضرت در پاسخ فرمودند: بدھکار از آنچه بر ذمه دارد به میزان مبلغی که مشتری بابت خرید بدهی به فروشنده پرداخت کرده به مشتری می‌پردازد و از تمام آنچه بر ذمه او ثابت بوده بر می‌گردد.
با توجه به ضعف سند این دو روایت مشهور فقها از آن اعراض کردند.

همینطور مرحوم علامه حلی نیز مخالفت خود را به شرح زیر اعلام می‌نماید:

«حرمت ربا و جایز نبودن معامله دو کالای متجانس به مقدار متفاوت از واححات است و نیازی به بیان ندارد». (حلی ۱۴۱۳، حلقه، ص ۳۷۲)

فقهای معاصر و مراجع تقليید از جمله مرحوم آیت الله خوبی (توضیح المسائل، ص ۸۳۹) و مرحوم آیت الله گلپایگانی (توضیح المسائل، ص ۸۷۲) فروش و واگذاری مافی الذمه به مبلغ کمتر (نقیصه) جایز دانسته اند لکن مرحوم امام خمینی (ره) در صحت چنین قراردادی تردید کرده و آن را رد می‌نماید. (رساله علمیه، ص ۷۸۸) دلیل فتوای حضرت امام در واقع یک سیاست پیشگیرانه بوده و این قرارداد را فی نفسه مشکل دار نمی‌دانند زیرا در بیان شروط ربوی نبودن معامله بیان می‌نمایند که «معاملین قصدی جدی بر بيع داشته و انگیزه آنها از این قرارداد، فرار از ربا نباشد».

۲- چگونگی تنزیل بروات وصولی و اعتبارات اسنادی

با توجه به اینکه تنزیل به معنی نقد کردن طلب مدت دار به مبلغی کمتر از ارزش اسمی است. (آفایی ۱۳۸۸، ص ۱۲۵) و نظر به اینکه انجام عملیات مربوطه به اوراق و اسناد بهادر در ردیف عملیات موضوع ماده ۲ قانون عملیات بانکی بدون ربا قرار دارد لذا در این بخش چگونگی تنزیل اسناد مالی مدت دار توسط بانکها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- تنزیل اعتبارات استنادی

یکی از روش‌های معمول در معاملات بین‌المللی روش استفاده از اعتبارات استنادی است، اعتبار استنادی ابزاری است که به وسیله آن بانک گشاینده بر اساس درخواست خریدار پرداخت وجه معینی را به فروشنده در قبال ارائه استناد تعهد می‌کند. در معاملات بین‌المللی خریدار و فروشنده یکدیگر را نمی‌بینند و هنگامی که خریدار و فروشنده در دو کشور مختلف اقامت دارند فروشنده نمی‌خواهد کالاهای مورد معامله پیش از دریافت بها در اختیار خریدار قرار دهد و خریدار نمی‌خواهد بیش از تحويل کالاهای پرداخت خواهد شد و هر گاه اعتبارات استنادی تابع دو اصل اساسی استقلال اعتبار استنادی از قراردادهای مبنایی و رعایت دقیق استناد که در مقررات یو سی پی به آن اشاره شده است می‌باشد. استقلال اعتبار استنادی بدین معنا است که اعتبار استنادی از قرارداد فروش، بیمه، حمل و نقل و سایر روابط قراردادی شکل گرفته پیرامون اعتبار مستقل است و بانک صرفاً استناد را بررسی می‌نماید و این موضوع که قرارداد اصلی اجرا شده یا کالای تحويل شده مطابق با مفاد قرارداد نیست در مقابل بانک قابل استناد نمی‌باشد.

اصل رعایت دقیق استناد بدین معنا است که بانکها ملزم هستند شرایط اعتبار استنادی را بطور کامل رعایت کنند.

اصولاً بانکها با روش انطباق اصولی، مطابقت شرایط اساسی اعتبار با استناد ارائه شده را مدنظر قرار داده و ضرورتی به انطباق دقیق لفظ به لفظ استناد با شرایط اعتبار ندارند. (سلطانی ۱۳۹۱، ص ۲۴۲) در مورد تنزیل اعتبارات استنادی هیچ قانونی در نظام حقوق بانکی ایران وجود ندارد زیرا اصولاً تنزیل اعتبارات استنادی در قراردادهای بین‌المللی بکار می‌رود.

اعتبار استنادی کاربرد چک، برات، سفته را ندارد و از نظر ماهوی با این سه سند تفاوت دارد، اعتبارات استنادی یک نوع اعتبار است که هر کدام از فروشنده و خریدار باید این اعتبار را در بانک خود گشایش کنند در همین راستا در جریان فساد بزرگ بانکی وقتی متهمن این پرونده برای تنزیل اعتبارات استنادی به بانک ملی کیش مراجعه کردند این بانک از اداره حقوقی بانک مرکزی سوال کرد که آیا می‌توان اعتبارات استنادی را که در خرید و فروش‌های بین‌المللی گشایش می‌شود تنزیل کرد؟ اداره حقوقی بانک مرکزی در پاسخ به این سوال بیان داشت «همان طور که می‌توان برات را نزد بانک تنزیل کرد، اعتبارات استنادی را نیز می‌توان نزد بانک تنزیل نمود : با توجه به اینکه در اعتبارات استنادی بانک به میزان مبلغ مورد گشایش مديون متقاضی می‌شود لذا این دین مدت دار قابل فروش و تنزیل در قالب خرید دین می‌باشد.

۲-۲- تنزيل بروات وصولي

در حال حاضر از برات در روابط بين المللی بسيار استفاده می شود زира وسیله اي است که از انتقال پول از کشوری به کشور دیگر و تبدیل پولی به پول دیگر جلوگیری می کند و در عین حال تضمینی برای فروشنده است که به موجب آن تا زمانی که خریدار برات را قبول نکند کالا را در اختیار وی قرار ندهد.

در این موارد علاوه بر برات، اسناد دیگری نظیر فاکتور، گواهی مبدأ، برنامه و بیمه نامه که نشان دهنده اجرای تعهدات فروشنده است برای بانک کارگزار ارسال می گردد. و بانک در صورتی که دستور خریدار تحويل اسناد در مقابل وجه باشد بانک کارگزار پس از ارائه اسناد و قبولی برات گیر وجه اسناد را دریافت می کند و برای بانک ارسال می نماید و در صورتی که دستور خریدار تحويل اسناد در مقابل قبولی برات دیگر باشد کارگزار پس از قبولی برات گیر اسناد را به وی ارائه می دهد و در سراسید تعهد، بانک کارگزار نسبت به دریافت وجه و واریز آن به حساب بانک اقدام می نماید و در صورتی که تعهد برات گیر خواسته شده باشد در صورت عدم پرداخت در سراسید سررسید مقرر بتوانند به نقدینگی دست یابند.

با توجه به اینکه در روابط بین المللی از برات بسيار استفاده می گردد و برات نماینده طلب دارنده آن می باشد لذا تنزيل برات ارزی مدت دار و اسناد مدت دار اعتبارات اسنادی می تواند یکی از نیازهای اساسی تجار و بازرگانان را برطرف نماید تا با مراجعته به بانکها و تنزيل اسناد زودتر از سراسید مقرر بتوانند به نقدینگی دست یابند.

بانکها در قالب خرید دین میتوانند تعهدات اسناد مدت دار اعتبارات اسنادی و بروات وصولي را در چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا و آئین نامه موقت تنزيل اسناد و اوراق تجاری تنزيل نموده و وجه آن را به فروشنده‌گان پرداخت نمایند.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه در ماده ۹۸ قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی و اجتماعی خرید دین مجاز شمرده شده است و نظر به آئین نامه موقت تنزيل اسناد و اوراق تجاری مصوب جلسه ۴۷۱ مورخ ۱۳۶۱/۸/۲۶ و تصویب نامه شماره ۹۸۲۹۷/۹۴۶۷۳۸ ت/۹۰/۵/۱۲ هـ مورخ ۹۰/۵/۱۲ هـ هیات وزیران تنزيل اسناد و اوراق تجاری از جمله اعتبارات اسنادی و بروات وصولي در قالب عقد خرید دین امکان پذیر می باشد و از دیدگاه مشهور فقهاء تنزيل بر اساس قرارداد فروش بدھی اشکال ندارد چون خریدار بدھی مالک تمام بدھی شده و بدھکار باید تمام بدھی را به خریدار بپردازد نه کمتر از آن.

منابع و مأخذ

- اردبیلی، احمد بن محمد (قدس اربیلی)(۱۴۰۳ق)، مجمع الفائد و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان، دفتر انتشارات اسلامی قم، چاپ اول.
- آقائی، تیمور، ۱۳۸۸، دانش نوین بانکی، مؤسسه انتشاراتی آزاد اندیشان، چاپ اول.
- بهاری قراملکی، حسن(۱۳۹۲)، بیع دین در عملیات بانکی از دیدگاه فرقین، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه فقه اقتصادی، جامعه المصطفی العالمیه.
- بوطیبی، محمدبن بلعید ۰۶، الوراق التجاریه المعاصره، دارالكتب العلمیه، بیروت، چاپ اول.
- حلی، حسن بن یوسف(۱۴۱۳ق)، مختلف الشیعه، دفتر انتشارات اسلامی، جلد ۵، قم، چاپ دوم.
- سلطانی، محمد(۱۳۹۱)، حقوق بانکی، نشر میزان، چاپ دوم.
- صدر، سید محمدباقر(۱۴۰۱ق)، البنک الاربوبی، دارالتعارف المطبوعات، بیروت، چاپ هفتم.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)، تهذیب الاحکام، دارالكتب الاسلامیه، جلد ۳، چاپ چهاردهم.
- ملحقات رساله توضیح المسائل مراجع.
- موسوی خمینی، سید روح الله، تحریرالوسیله، ج ۲، مؤسسه انتشارات اسلامی، قم، چاپ پنجم.